

PŘÍPRAVA KOMPLEXNÍ METODIKY STAVEBNĚHISTORICKÉHO PRŮZKUMU

PETR MACEK

Stavebněhistorický průzkum jako základní metoda poznávání a hodnocení nemovitých památek se rozvíjí od počátku 20. století. V roce 1997 vydal tehdejší Státní ústav památkové péče metodiku Standardního nedestruktivního stavebně-historického průzkumu (dále SHP).¹⁾ Tento metodický materiál byl v doplněné a rozšířené podobě, ovlivněné prvním vydáním vyvolanou diskusí, vydán znovu v roce 2001.²⁾

Po 15 letech lze konstatovat, že směr vycházející zejména z práce ateliéru D. Líbala,³⁾ odpovídá požadavkům kladeným na komplexní průzkum staveb, který má sloužit obecnému prohloubení našich stávajících představ. Využití nových poznatků pak má přímou vazbu na odborně prováděnou památkovou praxi.

V uvedené útlé metodice byl v rozsahu asi 30 stran definován předmět zkoumání, naznačena geneze SHP a formou popisu jednotlivých kapitol formalizovaného elaborátu definován druh i rozsah nezbytné práce. Práce byla určena širší odborné veřejnosti, která se zde mohla seznámit s cíli, podobou, obsahem i rozsahem průzkumových prací. Již naplnění těchto požadavků jasně vymezuje odbornost zpracovatelů průzkumu. Požadavek na zpracování SHP „dle vydané metodiky Národního památkového ústavu“ navíc usnadňuje práci výkonné složce památkové péče, a to nejen v rámci zadávání, ale i při nutné kontrole kvality, rozsahu a úrovně dokumentace odevzdaného elaborátu.

Po vydání metodiky (1997, 2001) byly publikovány další metodické materiály, které se věnovaly jednotlivým druhům průzkumů. V roce 2005 to byl Operativní průzkum a dokumentace historických staveb⁴⁾ a v roce 2009 samostatně koncipovaná metodika Barevnost fasád.⁵⁾ Na webu prokázala přínos stránka věnující se specifické metodě dendrochronologie, vázané na detailní průzkumy krovů, případně dalších dřevěných konstrukčních prvků.⁶⁾

V současné době tedy existuje řada prací, metodik, ale samozřejmě také odborných studií i vlastních průzkumů, které pokračují v tradici „české školy“. V západních zemích je stavební historie převážně pojímána jako součást širěji vnímané archeologie, pokrývající v podstatě veškeré zkoumání historických staveb – „building archeology“. Tento trend byl v našem prostředí charakteristický pro 19. a počátek 20. století, což dobře dokládá nejstarší oborový časopis „Památky archeologické“. Ten totiž obsahoval stále věnované nejen archeologii v dnešním slova smyslu, ale i otázkám z dějin umění. I proto zde lze nalézt články vztahující se k počátkům sledovaných stavebněhistorických průzkumů.

Naše pojetí SHP odráží stále prvotní popud architektů, kteří tehdy chtěli díky podrobnému poznání historické stavby maximálně chránit a respektovat co nejvíce jejich hod-

not. V současné době je to v mnoha případech bohužel právě architekt, který původní dispozici či historické prvky považuje za překážku realizace vlastního výrazu, případně si z nich vybírá pouze některé, z celku vytržené části konvenující jeho pojetí. Nutno současně konstatovat, že architekt jako tvůrčí umělec oprávněně prosazuje především vlastní výtvarné pojetí. Právě proto potřebuje kvalitní průzkum, který by objektivně – zcela mimo veškeré novodobé záměry – osvětlil kvality stavby. Tím je vytvořen základ potřebný pro další objektivní diskusi o přístupu k památce, ve které by měli v ideálním případě spolupracovat památkář, stavební historik a architekt, každý ze svého specifického pohledu.

V současné době, v rámci institucionálního projektu zaměřeného na aktuální metodické otázky průzkumu a dokumentace ohrožených druhů památek, usiluje Národní památkový ústav o zpracování a vydání finální podoby metodiky SHP. Na půdorysu již ověřeného rozvržení jednotlivých kapitol bude zásadní posun spočívat v podstatném rozšíření a někdy ve zcela novém pojetí vnitřního členění a obsahu. Půjde totiž o metodiku určenou nejen uživatelům a zadavatelům SHP, ale stejně tak jeho zpracovatelům. V této rovině jde o zcela nový přístup a kvalitativní posun. Kromě osvětlení otázky, co stavebně-historický průzkum je, půjde především o to, jak jej provádět. Tímto směrem se již částečně vydala kniha Zkoumání historických staveb, představující širšímu okruhu zájemců kromě kratších teoretizujících kapitol hlavně konkrétní příklady, umožňující hlubší vhled a představu o práci stavebního historika.⁷⁾

V již zakotveném systému jednotlivých druhů průzkumů bude třeba věnovat hlubší pozornost jednotlivým oblastem a následně definovat jejich vzájemné propojení, směřující ke komprimovanému závěrečnému hodnocení.

Samotnou podstatou stavebněhistorických průzkumů je propojení tří základních pohledů. První odpovídá průzkumu archivnímu, přesněji zpracování archivních rešersí, kterému je věnována pozornost v samostatném příspěvku.⁸⁾ Protipólem archivního průzkumu je průzkum vlastní stavby, dělený na složku stavební a uměleckou. Zde bude předložen návod, jak postupovat při objevování podstatných nálezových situací, jejich popisu, dokumentaci a následném formalizovaném záznamu. Dosažené výsledky jsou základem celkového hodnocení. Součástí „manuálu“ budou i konkrétní příklady dokreslující vlastní obecnější, teoreticky zaměřený text, které budou prezentovat typické situace i postupy.

V následující etapě před námi tedy stojí zpracování komplexní metodiky. Pro základní představu a zejména s ohledem na nutnou diskusi nyní představíme jednotlivé kapitoly standardního nedestruktivního stavebněhistorického průzkumu, které plně prokázaly svoji životnost,⁹⁾ s plánovaným rozšířením. Po očekávané diskusi, k níž tímto vyzýváme, dojde k upřesnění, určeno bude definitivní pořadí, vztahy v rámci skupiny i mezi nimi atp.

TEXTOVÁ ČÁST:

A) Úvodní kapitola

Účel zůstává v podstatě nezměněn. Její složení však bude odlišně členěno. Přibudou povinné údaje jasněji osvětlující formu a okolnosti konkrétního průzkumu.

B) Dějiny objektu (historická rešerše)

Zásadou zůstává její neoddělitelnost od vlastního zkoumání stavby. Archivnímu průzkumu je věnován samostatný příspěvek.¹⁰⁾

Do kapitoly budou vhodnou formou zapracovány instruktivní příklady.

C) Rozbor objektu

Této části SHP musí být věnována zvýšená pozornost. Zpracování kapitoly bude zcela nové, zaměřené na již zmiňované metody a přístupy používané zpracovateli SHP. Zřejmý je požadavek co nejpodrobnějšího a nejkomplexnějšího zachycení informací. Výsledná část elaborátu má význam nejen z hlediska uspořádaného výčtu faktů, ale i pro jakékoli další hodnotící přístupy.

Právě zde bude nutno velice podrobně sledovat jednotlivé možnosti získávání relevantních poznatků, věnovat se vymezení základních okruhů, jejich vzájemných vazeb i podobě zachycení informací. Nálezové situace je v rámci této kapitoly nutno dokumentovat slovně. Při značném posunu dokumentačních postupů ale bude nutné ujasnit, jak které situace dokumentovat, zejména při nahrazení obsáhlejších popisů fotografickou dokumentací, skicou, detailním zaměřením apod. Tato část proto bude nutné daleko více provázána s obrazovou a plánovou přílohou.

Nově se nabízí v cizině někdy používaný systém popisu situací, které jsou současně na protilehlé straně výsledného elaborátu zachyceny formou vhodně zvoleného zobrazení. Pak by se jednalo o posun k podrobně komentované části obrazové či plánové dokumentace, přesněji k jejich těsnému provázání. Zejména z hlediska potřeby větší názornosti je tento přístup velice inspirující.

Nově otevřenou otázkou je technický popis. Může zůstat součástí popisu, který si všímá veškerých aspektů zkoumaného díla. S ohledem na specifické potřeby je ale možné jeho oddělení, neboť z technických poznatků vycházejí samostatně pracující obory, zejména statika. Pak je třeba rozhodnout, zda bude tento pohled prezentován v návaznosti na další zkoumané aspekty, či bude připojena hodnotící kapitola posuzující objekt výhradně z tohoto zorného úhlu.

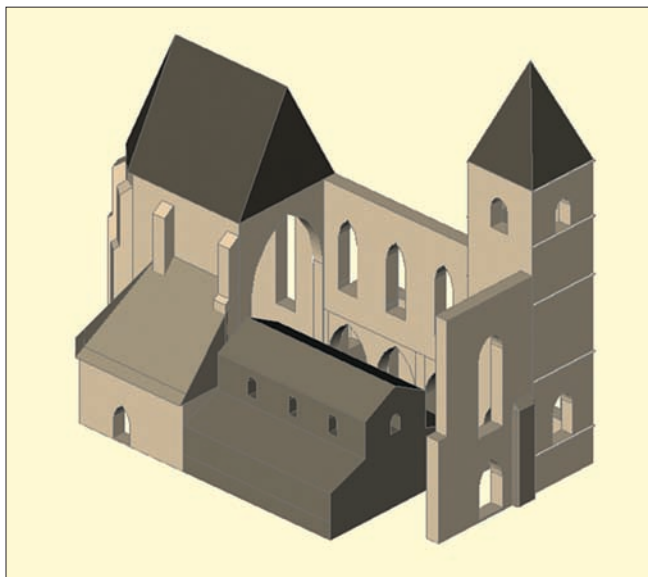
Základní směry rozboru lze roztrždit do těchto skupin:

C1) Urbanismus

- vztah k sousedním stavbám (volná vazba, či jasněji utvářený vyšší celek)
- vztah k sídlu (městu, vesnici)
- vztah ke krajině

C2) Základní hmotové řešení**C3) Průzkum z pohledu stavebního/technologického.**

- geomorfologie terénu a jeho skladba ve vztahu k podobě stavby
- stavební materiál včetně původu, opracování, spojování apod.
- zdivo, klenby, stropy, krovy / kamenné, dřevěné, kovové konstrukce
- omítky, povrchové úpravy, nátěry
- střešní krytina
- výplně otvorů, podlahy apod.
- relativní vztahy různých starých konstrukcí, míra a účel jejich použití

Obr. 1: Kostel sv. Haštala na Starém Městě pražském, rekonstrukce stavebního vývoje ve fázi postupné likvidace trojlodní románské baziliky a výstavby gotického chrámu. V této fázi (po polovině 14. století) byl již vybudován gotický presbytář a kaple po jeho severním boku, jižní boční loď gotického kostela s věží nad západním polem a úsek západního průčelí. Doposud stála západní část románské baziliky, na jejímž místě vzniklo na přelomu 14. a 15. století severní dvoulodí. Na základě výsledků stavebněhistorického průzkumu umožňují moderní vykreslovací a zobrazovací metody snazší čtení a prezentaci výsledků.

C4) Průzkum z pohledu „provozního“ řešení objektu

- dispoziční vztahy/řešení v rámci urbanistických vazeb i objektu samotného
- komunikační vztahy/řešení
- technické vybavení staveb, stopy zaniklých řešení (otopné soustavy, rozvody energií, odpady, rozvody plynu a elektřiny apod.)

C5) Průzkum uměleckohistorický

Členění do jednotlivých oblastí je v této části do značné míry shodné s možnými konečnými hodnotícími soudy (viz kap. E). V rámci rozboru však mohou být uváděna pouze fakta bez jejich interpretace. Z řady pohledů je třeba zmínit:

- popis zaměřený na nalezené konkrétní tvary/morfologii
- podobnost dispozičního a komunikačního řešení v rámci stavby, sídla, regionu, či ve vztahu k dobovým zvyklostem
- rozpoznání shodných prvků (od větších celků – např. podoby kleneb, až po umělecko řemeslný detail) opět platí pro lokalitu, region, případně vyšší celek a konkrétní dobu vzniku
- zaznamenání lokálních odlišností od panujících obecných představ

D) Stavební historie

Krátký a jasný přehled pozitivisticky pojatých zjištění poprvé propojuje poznatky získané průzkumem v terénu a průzkumem archivním. Musí být jasně členěn do jednotlivých period typických pro dějiny objektu; zejména na etapy vztažené k jeho výraznějším proměnám.

E) Hodnocení objektu

Kapitolu nutno zcela zásadně nově formulovat. Zde spatřujeme druhou podstatnou proměnu metodiky. I když základní charakteristika zůstává (jasné vyjádření hod-

Obr. 2: Zámek Červená Řečice u Pelhřimova, původní exteriérový líc renesančního štítu severního křídla zámku, dnes schovaný pod mladší sedlovou střechou. Vlevo fotografická reprodukce dnes neznámého kartonu z doby před rokem 1918, jenž v měřítku 1:1 zachytil mužskou postavu s turbanem na hlavě a žezlem v ruce v hladkém štukovém rámu. Snímek uprostřed ukazuje stav sgrafita v roce 1954. Stejný snímek vpravo z roku 2010 ilustruje zkázu výzdoby z více, jak půlstoletým odstupem. V důsledku dlouhotrvající devastace zaniká autenticita uměleckého díla, nicméně stavebněhistorický průzkum dokáže shromáždit historické obrazové podklady, jež bývají jedinečným a mnohdy i jediným spolehlivým podkladem pro rekonstrukci či restaurování příslušné památky.

not zkoumaného objektu), musí být podrobně uveden způsob, jak lze k tomuto rozhodujícímu bodu průzkumu dospět. Pozornost bude třeba zaměřit na určení jednotlivých hodnot, na jejich důležitost ve vztahu ke konkrétné stavbě, památkovému fondu, kulturně historickému kontextu apod.

Hodnocení bude třeba podrobně členit s ohledem na postižení veškerých kvalit posuzované stavby. Podstatě průzkumu odpovídá požadavek neopomenout žádnou z níže v přehledu uvedených složek.

Bez závěrečného hodnocení postrádá SHP smysl. Jeho podstatou je kritické zvážení významu objektu v rozličných pohledech a vytvoření přehledu jeho rozpoznatelných kvalit. U některé stavby bude rozhodující její technologické řešení, u jiné mimořádný umělecký výkon, u další případně události, které v jeho zdech, či okolí proběhly.

Jako základ pro následující diskusi uvádíme hlavní oblasti průzkumu a z nich vyplývajícího – samozřejmě v kombinaci s výsledky získanými archivním průzkumem – výsledného hodnocení:

E1) Urbanistický význam

- v rámci bezprostředního okolí (souboru objektů, většího sídelního celku) širšího krajinného rámce

E2) Stavební/technologické kvality

- zachovalé prvky a jejich soubory, technologické soustavy apod.
- jejich význam z hlediska vývoje stavební techniky a technologií

E3) Uměleckohistorické kvality

- stylové roviny objevující se na stavbě, jejich vztahy (vazby různých etap, či jejich popření apod.)
- určení autora, autorského okruhu
- zařazení do širšího kontextu v rámci autorské tvorby, doby, regionu apod.
- význam a podíl stavebníka
- širší historický kontext (stavba jako doklad doby, významných dějinných okamžiků apod.)

E4) Památkové kvality

V nich bude pracováno s již získanými poznatky, zde však ze zcela specifického pohledu, odpovídajícího **současné skladbě památkového fondu, a to opět** v rámci lokality, regionu, státu:

- postižení jedinečnosti zkoumaného objektu, jeho řešení, užití materiálů apod.
- význam v širším kontextu (čistě památkový, funkční s hlediska současného využití, významu pro současný život apod.)
- estetické působení (celku i detailů)

F) Hodnotné detaily a jejich soubory

Informativní přehled se ukázal jako velice potřebný zejména v rámci větších stavebních zásahů (tzv. „odstrojení stavby“). Uvedená složka je někdy dokonce zpracovávána samostatně (pak je tato práce někdy nazývána „Pasportizací objektu“). I to je možné, současně však uvedená položka musí být součástí kvalitního SHP.

Podrobnější informace je opět záhodno provázet s obrazovou/plánovou dokumentací, například v rámci formálně jednotných evidenčních listů, přiřazených k jednotlivým prvkům.

G) Závady

Zde se otevírá několik možností. Jasný výčet závad může být kombinován s předešlou kapitolou. Podrobně bude třeba vyřešit tento pohled s možnou samostatnou kapitolou týkající se technických aspektů.

H) Náměty

Smysl kapitoly zůstává – průzkumník se stavbou zabýval podrobně a s náležitým rozhledem daným jeho předchozí prací, jako nikdo jiný předtím.

Jasně ale bude třeba oddělit osobní názor, jak ke stavbě následně přistupovat, od názorů na další navazující nutné průzkumy. Ty bude třeba jasně specifikovat a formulovat jejich posloupnost, či naléhavost.

V rámci **obrazové a plánové přílohy** bude třeba jasně specifikovat jednotlivé možnosti dokumentace a jejich výhodnost pro konkrétní nálezové situace. Uvést bude třeba rovněž dostupné a pro průzkum relevantní průzkumy vycházející z přírodovědných oborů.

Na rozdíl od této nové složky metodiky bude naopak **grafické vyhodnocení průzkumů** ve svých dvou základních složkách – **stavební vývoj** a **hodnocení objektu** – dodržovat dosavadní základní principy. Ty se ostatně staly již hlavním znakem a spojujícím prvkem ve stoletých dějinách stavebněhistorického průzkumu.

Smyslem metodiky je vytvořit závaznou normu i praktický návod pro provádění stavebněhistorických průzkumů. Měřítkem kvality, významu i užitečnosti SHP jako vědního oboru však bude ale vždy vlastní práce – tedy zpracovávání konkrétních průzkumů.

Praktické užívání metodiky v každodenním styku s konkrétními náleзовými situacemi umožní její další rozvoj a tím trvalou platnost.

Proto musíme současně dbát na to, aby byly průzkumy kontinuálně prováděny, aby byly výsledky průzkumů publikovány a průzkumy samotné zpřístupněné co nejširší odborné veřejnosti. V tom spočívá hlavní náplň oboru, k jehož dalšímu rozvoji má tato plánovaná metodika ukázat cestu.

*Príspevek vznikl v rámci plnění výzkumného cíle NPÚ: **Výzkum nemovitých památek v ČR. Aktuální metodické otázky průzkumu a dokumentace, ohrožené druhy památek a jejich vybrané exempláře**, financovaného z institucionální podpory Ministerstva kultury na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace.*

POZNÁMKY

- 1) P. Macek, Standardní nedestruktivní stavebně-historický průzkum. Státní ústav památkové péče, Odborné a metodické publikace, sv. 11, Praha 1997 (Příloha časopisu Zprávy památkové péče 57).
- 2) Tjž, Standardní nedestruktivní stavebně-historický průzkum. Státní ústav památkové péče, Odborné a metodické publikace, sv. 23, Praha 2001 (Příloha časopisu Zprávy památkové péče 61, 2., dopl. vydání).
- 3) Dějinám oboru byla věnována řada článků. Naposled souhrnně: V. Razím – P. Macek edl., Zkoumání historických staveb. NPÚ Praha 2011, s. 23–31.
- 4) V. Razím ed., Operativní průzkum a dokumentace historických staveb. NPÚ Praha 2005.
- 5) P. Macek, Barevnost fasád. Průzkum, dokumentace, vyhodnocení a obnova exteriéru historických staveb. NPÚ ÚP, Odborné a metodické publikace, sv. 36, Praha 2009.
- 6) www.roofs.cz
- 7) V. Razím – P. Macek edl., o. c. v pozn. 3.
- 8) P. Zahradník – V. Razím, Potřeby metodiky archivního (historického) průzkumu v rámci SHP, Průzkumy památek XIX, č. 1, 2012, s. 132–137. Toto rozdělení vychází z praktických potřeb a nic nemění na zásadním faktu, že zkoumání pramenů je současně s průzkumem stavby základním pilířem metody SHP.
- 9) P. Macek, o. c. v pozn. 2, s. 36. Jedná se o kap. 3–11.
- 10) Srov. pozn. 8.

DIE KOMPLEXE METHODIK DER HISTORISCHEN BAUFORSCHUNG

Derzeitig sind die Arbeiten an der Komplexmethodik der historischen Bauforschung im Laufe. Die neue Gestalt knüpft an die Ausgaben aus den Jahren 1997 und 2001 an, deren Inhalt grundsätzlich erweitert werden soll. Die Aufmerksamkeit konzentriert sich in der ersten Reihe an die Kapitel, die sich mit der Forschungsausübung befassen. An die formale Gliederung werden die praktischen Hinweise und Anleitungen für die Durchführung der Forschungen angeschlossen werden. Diesen, besonders für die Bauforscher bestimmten Seiten werden die instruktiven Beispiele zugefügt werden, die die allgemein geltenden sowie auch ganz individuellen Aspekte illustrieren, die mit der Erkenntnis und Wertung der historischen Bauten zusammenhängen.

(Übersetzung J. Noll)

PŘÍPRAVA NOVÉ METODIKY MĚŘICKÉ DOKUMENTACE PAMÁTKOVÝCH OBJEKTŮ PRO POTŘEBY PAMÁTKOVÉ PÉČE

JAN VESELÝ

Zaměřování a vytváření plánové dokumentace staveb patří mezi nepostradatelné disciplíny praktické památkové péče i vědeckého výzkumu historické architektury. Bez věrných a dostatečně podrobných plánů stavby se neobejde stavební historik, památkový architekt (garant území), projektant připravující obnovu, rekonstrukci nebo přestavbu, ani vědecký pracovník zabývající se například typologií staveb, nebo srovnávacím studiem architektury.¹⁾ Tento fakt je dnes již mezi odborníky obecně přijímán. Přesto je stále velké procento zpracovávané dokumentace skutečného stavu historických staveb na velice nízké úrovni. Důležitou roli zde hrají samozřejmě peníze. Zejména soukromí vlastníci často nechápou, proč by měli investovat do drahého geodetického zaměření. Výjimkou však bohužel v tomto směru nejsou ani správci státních památkových objektů. Je přitom všeobecně známo, že na základě nekvalitních podkladů nemůže vzniknout dobrý průzkum, nebo projekt a že úspora na zaměření se často projeví násobným navýšením ceny vlastních stavebních prací. Kvalitní a dostatečně podrobné zaměření je přitom použitelné opakovaně a pro všechny profese zúčastněné na procesu péče o kulturní dědictví. Zároveň má nezastupitelnou hodnotu důvěryhodného historického pramene. V případě zániku stavby nebo její části je hodnota dříve pořízené plánové dokumentace nevyčísitelná.

Zhotovování kvalitního zaměření existující stavby předpokládá přirozeně vždy kvalifikovanost zhotovitele. Zaměřování historické architektury, která bývá značně členitá, nepravidelná a často má velmi bohatou a složitou výzdobu, je však v tomto ohledu extrémní. Měřič nevystačí pouze s geodetickým vzděláním, musí zároveň disponovat i rozsáhlými znalostmi z typologie a konstrukcí historických staveb a z dějepisu umění. Nezanedbatelný význam má také dostatečná praxe.

Jako specializovaná disciplína bylo v Československu zaměřování památkových objektů systematicky rozvíjeno od konce 40. let 20. století.²⁾ Nejprve na půdě Státního fotoměřického ústavu v Praze (SFÚ) a Projektového ústavu hl. města Prahy. Zde je třeba zmínit vedoucí úlohu doc. Ing. arch. Miroslava Chalupníčka. Po reformě památkové péče a vydání památkového zákona v roce 1958 převzalo štafetu měřické oddělení Státního ústavu památkové péče a ochrany přírody (SÚPOP), do něhož se někdejší SFÚ transformoval. První „Metodické pokyny pro zaměřování památkových objektů a chráněných částí přírody“ a pro sjednocení měřických prací byly vydány SÚPOP v roce 1959. Od roku 1961 se okruh zpracovatelů rozšířil